

Борш К. К.

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри психології**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***ОЛИГАРХІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК НАСЛІДОК НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ ТА ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАПРУГИ
У СУСПІЛЬСТВІ****OLIGARCHIZATION OF SOCIETY AS A CONSEQUENCE OF INEQUALITY
OF THE POPULATION OF UKRAINE AND AS A SOURCE
OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL STRESS IN SOCIETY**

У статті коротко наведений матеріал про теоретичне обґрунтування та загальні особливості явища олігархізації українського суспільства і проблеми нерівності населення України, його сутність, причини і наслідки, а також нерівність як джерело соціально-психологічної напруги. Основними ознаками соціальної нерівності, як відомо, є відмінності у відносинах власності, влади і статусу. Тією чи іншою мірою ці особливості відбиті у соціально-класовій структурі суспільства, що фіксує нерівність у відносинах між соціальними групами, аж до індивіда. У зв'язку із соціально-політичною і соціально-економічною нерівністю є і суттєві відмінності у способі життя, культурі, психології соціальних груп та індивідів. Соціальні дії, що мають на меті створення матеріальних і духовних цінностей, їх обмін і розподіл, неминуче ведуть до напруженості між соціальними групами, а за певних умов – до відкритого конфлікту.

Можна стверджувати, що рівні прихованої (латентної) і відкритої соціальної напруженості (думки людей, обговорення нагальних проблем, відкриті протестні дії) у сучасному українському суспільстві досить високі, чітко визначаються тенденції до подальшого їх підвищення. У зв'язку з цим є логічним висновок, якого доходять багато вчених: з погіршенням соціальної ситуації в країні підвищення рівня соціальної напруженості може призвести до різкого (стрибокподібного) зростання числа явних ознак соціально-психологічної напруженості і розвитку її в сторону передкризового, а потім і кризового стану.

Ключові слова: нерівність населення, кризовий стан, олігархізація, соціально-психологічна напруга, суспільство, конфліктні ситуації.

The article briefly presents the material on the theoretical justification and general features of the phenomenon of oligarchization of Ukrainian society and the problem of inequality of the population of Ukraine, its essence, causes and consequences, as well as inequality as a source of socio-psychological tension. The main signs of social inequality are known to be differences in property, power and status. To one degree or another, these features are reflected in the socio-class structure of society, which fixes the inequality in relations between social groups, up to the individual. In connection with socio-political and socio-economic inequality, there are significant differences in lifestyle, culture, psychology of social groups and individuals. Social actions aimed at creating material and spiritual values, their exchange and distribution, inevitably lead to tensions between social groups, and under certain conditions – to open conflict.

It can be argued that the levels of hidden (latent) and open social tension (people's opinions, discussion of pressing issues, open protests) in modern Ukrainian society are quite high, clearly defined trends to further increase. In this regard, there is a logical conclusion, which many scientists come to: with the deterioration of the social situation in the country, increasing social tensions can lead to a sharp (abrupt) increase in the number of obvious signs of socio-psychological tension and its development towards pre-crisis and then and crisis.

Key words: population inequality, crisis situation, oligarchization, social and psychological tension, society, conflict situations.

Актуальність теми. Однією з основних економічних і структурних диспропорцій, які накопичилися в українській економіці ще до початку світової фінансової кризи і лише загострилися в 2010–2020 роках, є критичний рівень олігархізації економіки.

Критичний показник рівня олігархізації економіки України – концентрації основних структуроформуючих сфер під контролем кількох ФПГ перевищує 70%.

Олігархія за своєю сутністю є дуже нестійким та нестабільним режимом. Оскільки влада належить економічно пануючим суспільним верствам, що є неоднорідним конгломератом різних кланів, «сімей» та угруповань, які постійно перебувають у стані боротьби, то така влада перетворюється

на поле перманентної «війни» між олігархами за власність.

Відомо, що соціальна нерівність – специфічна форма соціальної диференціації, у разі якої окремі індивіди, соціальні групи, верстви, класи перебувають на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії, володіють нерівними життєвими шансами і можливостями задоволення потреб. Під нерівністю розуміється неоднаковий доступ великих соціальних груп людей (страт, верств, станів, каст, класів) до економічних ресурсів, соціальних благ і політичної влади.

Соціальна нерівність існує в усіх суспільствах. Основними механізмами соціальної нерівності є відносини власності, влади (панування і підпорядкування), соціального (тобто соціально

закріпленого і такого, що відрізняється за ознаками (раси) поділу праці, а також неконтрольована, стихійна соціальна диференціація. Для вимірювання нерівності використовують два показники – багатство (запас активів) і доходи (потік грошових надходжень в одиницю часу).

Основними ознаками соціальної нерівності, як відомо, є відмінності у відносинах власності, влади і статусу. Тією чи іншою мірою ці особливості відбиті у соціально-класовій структурі суспільства, що фіксує нерівність у відносинах між соціальними групами, аж до індивіда. У зв'язку із соціально-політичною і соціально-економічною нерівністю є і суттєві відмінності у способі життя, культурі, психології соціальних груп та індивідів. Соціальні дії, що мають на меті створення матеріальних і духовних цінностей, їх обмін і розподіл, неминуче ведуть до напруженості між соціальними групами, а за певних умов – до відкритого конфлікту.

Проблема соціальної нерівності – одна з найгостріших у сучасній Україні. Особливістю соціальної структури українського суспільства є сильна соціальна поляризація – поділ населення на бідних і багатих за відсутності значного середнього шару, що виступає основою економічної та стабільної і розвиненої держави. Сильне соціальне розшарування, характерне для сучасного українського суспільства, відтворює систему нерівності та несправедливості, в якій можливості самостійної життєвої самореалізації та підвищення соціального статусу обмежені для досить великої частини населення України. Соціальна нерівність, майнове розшарування суспільства, як правило, ведуть до зростання психологічного напруження.

Зазвичай в основі безпосереднього зіткнення інтересів великих соціальних груп лежить розбіжність між досягнутим рівнем отримання матеріальних і культурних благ і твердим переконанням, що доступ до них несправедливо обмежений протилежною стороною. Саме усвідомлення незадоволеного соціального «пресингу» з боку противника має мотиваційне значення для поведінки мас людей.

В умовах, коли група не має усвідомлених потреб, вона не в змозі почати єдині дії. Тому спочатку вони носять спонтанний, хаотичний характер. Однак під впливом тих чи інших обставин відбувається швидке (або повільне) усвідомлення інтересів, їх кристалізація. Під сумнів починає ставитися не тільки наявна система розділу благ, але саме групове панування. Конфлікт набуває політичного характеру. Цією обставиною часто користуються політичні лідери, які або стимулюють кристалізацію усвідомлених інтересів, або намагаються її ослабити, направити в інше русло.

Проблема нерівності населення України є болючою темою для обговорення та є актуальною вже багато років поспіль. Найбільше страждають в Україні від нерівності незахищені верстви населення (безробітні, пенсіонери, молодь). Адже це

і доступ до освіти (яка зазвичай є платною), до медицини, нерівні можливості у веденні бізнесу, нерівні способи, стилі та якість життя. Нерівність в Україні розділила суспільство на бідних та багатих, адже у країні найбільша корумпованість у світі, низький рівень життя пересічних громадян, відсутність економічної стабільності держави, політична криза та низка інших важливих проблем.

Метою статті є вивчення причин та наслідків нерівності у сучасному суспільстві та шляхи їх подолання; вивчення проявів олігархізації в українському суспільстві та її негативні наслідки для пересічних українців.

Завдання статті:

– узагальнити теоретичні положення щодо визначення сутності поняття «нерівність населення»;

– дослідити причини та наслідки нерівності в Україні та її вплив в економічному розвитку країни за доходами та ознакою місця проживання;

– визначити основні проблеми нерівності та знайти шляхи до їх усунення.

– з'ясувати причини поширення олігархізації.

Об'єктом дослідження є явище олігархізації у суспільно-політичному житті, а також його вплив на стан соціально-психологічної напруги.

Основна частина. Рівень життя є однією з найважливіших соціально-економічних категорій, що характеризує становище людини у суспільстві, можливості реалізації її потреб, можливості людського розвитку.

Поняття «рівень життя» найчастіше означає ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення. Таке визначення характеризує статистику рівня життя. Тим часом рівень життя – це динамічний процес, на який впливає безліч факторів. З одного боку, рівень життя визначається складом та обсягом потреб у різних благах, що постійно змінюються. З іншого боку, рівень життя обмежується можливостями задоволення потреб, виходячи зі становища на ринку товарів і послуг, доходів населення, заробітної плати працівників. Водночас і розмір заробітної плати, і рівень життя визначаються масштабами та ефективністю виробництва, станом науково-технічного прогресу, культурно-освітнім рівнем населення, національними особливостями, політичною владою тощо [2, с. 112].

Нерівність населення переважно залежить від нерівномірності розподілу національного багатства між різними соціальними групами суспільства. Економічне розшарування населення має свої витoki та причини. Частково нерівність є заздалегідь визначеною, частково вона поширюється через набуття та втрату певних ознак, позицій та статусів.

Практика прикладних досліджень останніх років указує на те, що у сучасних українських умовах детермінуючим чинником, який визначає дистанцію між індивідами та групами, став рівень матеріального добробуту.

В Україні нерівність за розміром доходів надзвичайно суттєва, дохід 10% найбагатших людей перевищує дохід 10% найбідніших у 30–50 разів. Або найбільша пенсія у 50–60 разів більша за найменшу. Тоді як в європейських країнах такі розриви є п'яти-шестикратними. Неприпустимо низькі (навіть за національними стандартами офіційної оплати праці) заробітки принаймні половини працюючих є характерною ознакою нерівності в Україні [4, с. 27].

Традиційною є нерівність *за ознакою місця проживання*. Велике місто дає більше можливостей здобути якісну освіту, отримати кваліфіковану медичну допомогу, знайти прийнятну роботу, зрештою, провести дозвілля. Сільські жителі частіше потерпають від неможливості отримати медичні, освітні та інші види послуг, які до того ж переважно поступаються якістю послугам у містах. Важливо, що розбіжності в рівні та якості життя жителів великих міст і селищ та малих містечок набувають ознак сталості.

Універсальним мірилом нерівності у сучасному суспільстві виступають гроші. Саме їх кількість визначає місце індивіда або його сім'ї у соціальній стратифікації. Багаті тому і називаються так, що масово володіють максимально ліквідними цінностями. Їх також називають мільйонерами (мультимільонерами, мільярдерами). Сучасне трактування нерівності передбачає вихід за межі суто економічних параметрів – виділяють нерівність економічну, соціальну, політичну та етнокультурну. Окремі групи населення, внаслідок обмеження своїх прав, можуть потерпати від конкретного виду нерівності, але найбільш гострі прояви має їх комбінація. Саме через кумулятивний вплив формуються такі вкрай негативні та загрозливі для національної безпеки явища, як відторгнення окремих груп населення від суспільного життя [1, с. 43].

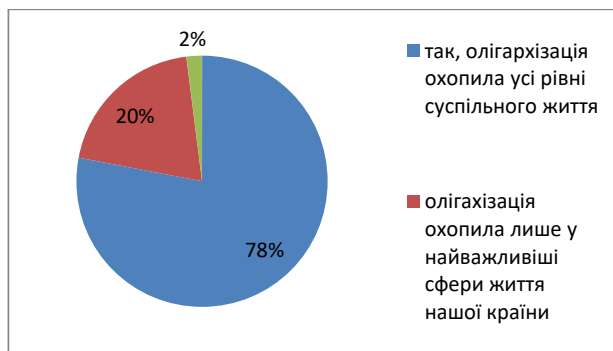
Найбільш наочним проявом економічної нерівності є *нерівність за доходами*, яка може спричинити (і зазвичай спричиняє) нерівність доступу до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, комфортного житла), до ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), до реалізації своїх основних прав у цілому (права на здоров'я, життя, безпеку) [5, с. 78].

Відмінності в доходах і наданих окремим групам населення можливостях часто віддзеркалюють нерівність у сфері політичної влади. Вразливі верстви населення залишаються такими значною мірою через слабкий політичний вплив на державні рішення, а слабкий вплив визначається, передусім, їхньою вразливістю. Таким чином, економічна нерівність є перешкодою для демократичних перетворень і чинником послаблення легітимності та корозії політичних інституцій [3, с. 87].

Як наслідок нерівності доходів виникає таке явище, як олігархізація в українському суспільстві.

Для вивчення ставлення жителів Закарпаття було проведено дослідження, яке показало такі результати.

На вашу думку, суспільно-політичне життя України заолігархізоване?

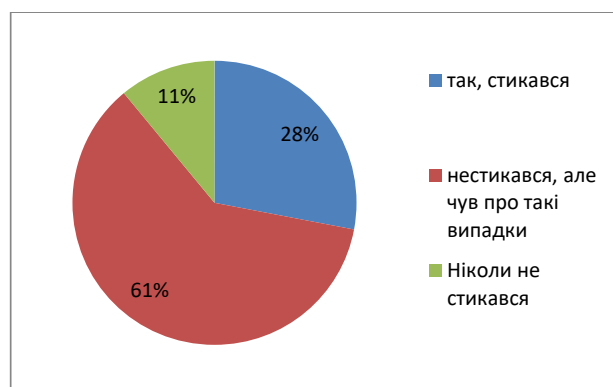
Як бачимо, 78% опитуваних вважають, що олігархізація охопила всі рівні суспільного життя, 20% кажуть, що олігархи проникли лише у найважливіші сфери життя нашої країни. 2% населення думає, що заолігархізованості немає.

Громадяни віком від 31 до 45 переконані, що це явище всюди.

Чинники, що допомагають процвітати «заолігархізованості»:

- корупція;
- бюрократія;
- пасивність громадян;
- продажні суди;
- погана податкова система;
- нерівність перед законом.

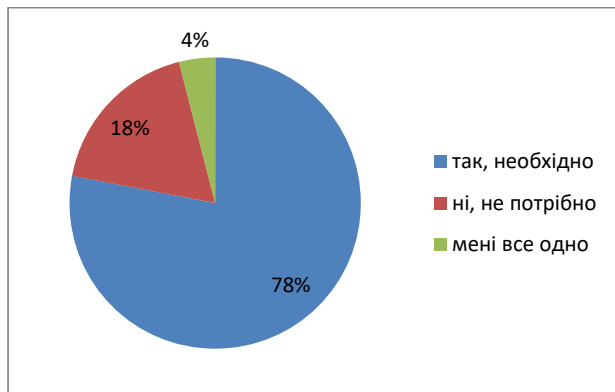
Чи стикалися ви з «рівністю перед законом» олігархів у повсякденному житті?

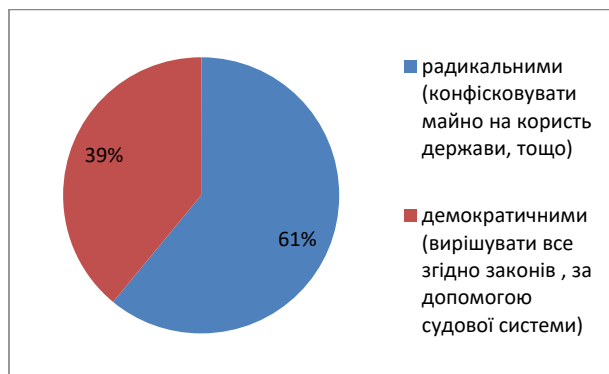
28% людей стикались з рівністю перед законом простого громадянина і олігарха. 61% населення особисто не стикались, але багато чули про подібні випадки з газет, журналів, соціальних мереж. 11% ніколи не чули про такі речі.

Домогосподарки, студенти та пенсіонери особисто не стикалися із цією проблемою, але чули про неї.

Приватні підприємці та безробітні відчували так звану рівність перед законом на собі.

Чи потрібно боротися проти «олігархізації»?

78% опитуваних кажуть, що боротися проти олігархізації просто необхідно. 18% кажуть, що немає в цьому потреби, 4% опитуваних не вважають це важливою проблемою.

Якими методами можна боротися?

61% населення думає, що боротися з олігархізацією необхідно радикальним шляхом, тобто конфіскувати майно на благо держави та її громадян, а 39% громадян думають, що необхідно використовувати демократичні методи боротьби. Чоловіки налаштовані більш агресивно за жінок у боротьбі проти олігархів. Люди, які особисто зіштовхнулись з рівністю перед законом олігархів, також за радикальні методи. Опитувані, які не мали проблем з олігархізацією, за демократичні дії.

Ніщо так не провокує соціальні конфлікти, як почуття нерівності і несправедливості. Соціальна нерівність нині стає потужним фактором зростання соціального та психологічного напруження в українському суспільстві [6, с. 67].

Соціальна напруженість являє собою емоційний стан групи або суспільства загалом, викликане тиском природного або соціального середовища і триває, як правило, протягом більш-менш тривалого часу [8, с. 105].

Соціальна напруженість як емоційний стан групи або суспільства загалом є важливим теоретичним і практичним поняттям, оскільки розкриває соці-

альні та психологічні причини конфліктної поведінки людей, соціальних груп у суспільстві.

Соціально-психологічна напруженість складається з трьох чинників:

- 1) незадоволеності (під якою розуміється невдоволення суб'єктів умовами життєдіяльності);
- 2) способів прояву незадоволеності;
- 3) масовості (масового вираження незадоволення).

На соціальну напруженість впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. До зовнішніх факторів належать політичні, економічні, технічні, організаційні, включаючи недоліки умов праці. До внутрішніх факторів належать потреби, цінність орієнтації, статус, психофізіологічні, психологічні та інші характеристики особистості. У разі нормальної взаємодії суб'єктів соціальна напруженість коливається в межах норми (фону). За катастрофічного розвитку вона переходить межі норми і стає наднапруженням, що підриває сформовану систему взаємин. Треба відзначити, що чітко визначеної межі норми не існує, вона специфічна для різних соціальних суб'єктів [7, с. 105].

Стадії розвитку соціальної напруженості у суспільстві. Основними стадіями розвитку соціальної напруженості (СН) виділяють:

- 1) фоновий рівень СН – норма;
- 2) латентна стадія наростання СН: СН вища за норму або на її кордоні, ще не усвідомлена учасниками відносин;
- 3) стадія прояву СН: зростання невдоволення і усвідомлення конфліктної ситуації, вироблення вимог і почастішання конфліктів;
- 4) у випадку дій або критична стадія переходу СН у гострий конфлікт;
- 5) стадія прискороного розвитку соціального конфлікту – вибух: зростання вимог і дії;
- 6) стадія найвищого розвитку СН, або конфлікт (кульмінація);
- 7) спад СН до фонового рівня, припинення соціального конфлікту [9, с. 76].

На першій стадії соціальної напруженості над конфліктами переважають очікування, пошуки коштів для задоволення домінуючої потреби групи, окремих працівників.

Друга стадія прихована (латентна). Затягне очікування задоволення потреби викликає наростаючу незадоволеність, настороженість, підозру і розчарування. Розширення факторів, що викликають незадоволення, підвищує рівень усвідомлення групової протилежності у суб'єктів.

На третій стадії внаслідок зростання невдоволення відбувається усвідомлення суб'єктом (суб'єктами) конфліктної ситуації, розробляються і пред'являються вимоги вирішення назрілих проблем. Потім або відбувається зняття напруженості внаслідок реальних конструктивних соціальних дій, або провокується соціальний конфлікт – відкрите зіткнення сторін внаслідок неприйняття вимог або спроб їх придушення. Приводом може послужити будь-який інцидент – безпосередні взаємодії сторін

з оволодіння об'єктом конфлікту, реалізація вимог сторін або необережно кинуті слова.

Після третьої стадії починається прискорений розвиток соціального конфлікту: вимоги розширюються і набувають категоричного характеру, йде інтенсивний обмін звинуваченнями, виникають взаємні погрози сторін; розгортаються реальні гострі соціальні дії; виникає взаємна неприязнь і навіть ненависть у учасників конфлікту. Іншими словами, конфлікт вступає у відкриту стадію зіткнення (аналогічної позиції в розподілі стадій розвитку конфлікту дотримується Е.А. Уткін, який виділяє такі шість етапів: напруженість, несприйняття, суперництво, ворожість, агресивність, насилля).

Висновки. У цьому дослідженні було поставлено два завдання, серед яких – з'ясувати причини заолігархізованості нашого суспільства. Отже, ми виявили чинники, які, на думку громадян, її спричинюють, найпопулярнішими є корупція, бюрократизація та нерівність перед законом.

Другим нашим завданням було дізнатись, як саме, на думку людей, боротись з цим явищем. Отже, більшість опитуваних за радикальні дії, а саме вилучення майна на благо громадян та держави. Демократичні методи також користуються популярністю. Громадяни думають, що наші суди не повністю закоорумповані й зможуть чесно судити.

Рушійною силою формування нерівності стала різниця в доступі до економічних ресурсів, зокрема, до об'єктів приватизації на початку переходу від адміністративно-планової до ринкової економіки. Натепер є всі підстави для висновку про те, що сучасне українське суспільство є не просто глибоко розшарованим, а навіть поляризованим.

Абсолютної рівності досягти неможливо, тому тема соціальної нерівності та диференціації доходів буде завжди актуальною. Бо, з одного боку, господарства володіють різною кількістю ресурсів і, відповідно, одержують різну кількість доходів, а з іншого – навіть якщо припустити, що всі вони є найманими працівниками, то все одно доходи будуть диференціюватися у зв'язку з неоднаковими

здібностями людей, рівнем освіти і кваліфікації, різною кількістю членів сім'ї, кількістю працездатних.

Високий ступінь нерівності також несправедливий. Надмірна нерівність погіршує можливості розвитку суспільства, обмежує здобуття освіти, кваліфікаційної підготовки для тих членів суспільства, в яких немає для цього достатніх коштів. У період переходу до ринкової економіки в Україні в умовах тривалого кризового спаду виробництва, інфляції та гіперінфляції реальні доходи населення сильно знизились, відбулося розшарування суспільства. Україна зіткнулася з наявністю бідності, критерієм якої є розмір доходу на одного члена сім'ї, який дуже часто нижчий від прожиткового мінімуму.

Доходи населення, їх науковий рівень, структура, джерела отримання й ступінь диференціації є найважливішими показниками економічного й соціального благополуччя суспільства. Оскільки доходи служать основним джерелом задоволення особистих потреб людей, саме вони є центральною ланкою, ядром ширшого поняття – «рівень життя населення». Важливо знати, що можна розуміти під доходами, які мають різновиди й основні джерела отримання.

Об'єктивною характеристикою рівня грошових доходів є відповідність їх прожитковому мінімуму. Вплив розглянутих факторів диференціює суспільство на багатих і бідних. Отже, ринкова економіка рівності і справедливості в розподілі доходів не забезпечує.

Загалом, можна стверджувати, що рівні прихованої (латентної) і відкритої соціальної напруженості (думки людей, обговорення нагальних проблем, відкриті протестні дії) у сучасному українському суспільстві досить високі, чітко визначаються тенденції до подальшого їх підвищення. У зв'язку з цим є логічним висновок, якого доходять багато вчених: з погіршенням соціальної ситуації в країні підвищення рівня соціальної напруженості може призвести до різкого (стрибокподібного) зростання числа явних ознак соціально-психологічної напруженості і розвитку її в сторону передкризового, а потім і кризового стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельський Ю. Бідність в Україні. Причини і способи подолання / Ю. Архангельський, Ж. Архангельська. *Віче*. 2011. № 11. С. 46–56.
2. Базилінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка : навчальний посібник / За ред. О.Я. Базилінської. Видання 2-ге, перероб. і доп. Київ : «Центр навч. л-ри», 2005. 352 с.
3. Бобков В. Рівень соціальної нерівності. *Економіст*. 2006. № 3. С. 121.
4. Бедос З.М. Для багатших і для бідніших. *Український тиждень*. 2012. № 42. С. 26–29.
5. Голубева Є.В. Бідність і багатство у глобальній економіці. *Інституційний розвиток сучасної економіки* : збірник наукових праць / Під заг. ред. Удалова Д.В. Саратов : СГСЕУ, 2007. Вип. 2. С. 77–79.
6. Зайцев А.К. Соціальний конфлікт. Москва, 2000; Соціальний конфлікт на виробництві / Под ред. А.К. Зайцева. Калуга, 1990. 307 с.
7. Уткін Е.А. Конфліктологія. Теорія та практика. Москва, 1998. С. 103–111.
8. Козер Л. Ворожість і напруженість у конфліктних відносинах. Психологія конфліктів : хрестоматія. Самара, 2007. 382 с.
9. Козирев Г.І. Основи конфліктології : підручник. Москва, 2007. 398 с.